

“TÜRK MODELİ” VE “TÜRK DÜNYASI” SÖYLEMLERİNİN JEOPOLİTİĞİ: 1990’LAR TÜRKİYE’SİNE BİR BAKIŞ

Melih Nadi TUTAN*

Öz

Eleştirel Jeopolitik, jeopolitik bilgilerin, postyapısalcı bir terminolojiyle, söylem haline getirilerek birtakım iktidar ilişkilerini meşrulaştırdığını öne süren, sosyal bilimlerde gelişen postpozitivist literatürle ilişkisi bulunan bir alanı ifade etmektedir. Çalışma, bu temel argümana bağlı kalarak, “Türk dünyası” ve “Türk modeli” kavramlarının bir jeopolitik söyleme tekabül ettiğini ve bunun 1990’lı yıllar Türk Dış Politikasında izlenebileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Eleştirel Jeopolitik ve Postyapısalcılık literatürlerinden hareketle siyasal karar alıcıların 1990-2000 yılları arasında “Türk dünyası” ve “Türk modeli” söylemlerini değerlendirmektir. Bu amaçla literatürden kuramsal ve kavramsal çalışmalar aktarılmış ve ardından kamuoyunu etkileme gücü bulunan siyasal liderler, bürokratlar gibi kişilerin demeçleri bir söylem analizi metoduna tabi tutulmaya çalışılmıştır. Bu analiz için Milliyet gazetesi çevrimiçi arşivinde bahsedilen iki kavram aranarak, dış politikada karar alma süreçlerini belirleyen bürokrat ve önderlerin demeçleri çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın sonunda 1990’lı yıllarda Türk Dış Politikası karar alıcılarının bu ifadeleri bir jeopolitik söylem olarak kullandıkları, dolayısıyla argümanın doğrulandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Eleştirel Jeopolitik, Postyapısalcılık, Türk Dış Politikası, Türk Dünyası, Türk Modeli.*

GEOPOLITICS OF “TURKISH MODEL” AND “TURKISH WORLD” DISCOURSES: AN OVERVIEW OF TURKEY IN THE 1990s

Abstract

Critical Geopolitics is a field that relates to the postpositivist literature developing in the social sciences and argues that geopolitical knowledge transformed into discourses legitimise a number of power relations by a poststructuralist

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, melihnadi94@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2801-3650>.

terminology. The study, regarding this argument, claims that the concepts of “Turkish World” and “Turkish model” correspond to a geopolitical discourse and that this can be traced in Turkish Foreign Policy in the 1990s. In this manner, the purpose of the study is to evaluate the concepts of “Turkish World” and “Turkish model” had been used by policymakers between the years 1990 and 2000 in terms of Critical Geopolitics and Poststructuralism. To this end, theoretical and conceptual studies have been cited from the literature, and the statements of political leaders, bureaucrats who are able to influence the public opinion have been subjected to the method of discourse analysis. For this analysis, the statements of bureaucrats and leaders who determined the decision-making processes in foreign policy were included in the study by searching the two concepts mentioned above in the online archives of Milliyet newspaper. The evidence from this study suggests that decision-makers of Turkish Foreign Policy used these concepts as a geopolitical discourse during the 1990s, and hence the argument of the study has been confirmed.

Keywords: *Critical Geopolitics, Poststructuralism, Turkish Foreign Policy, Turkish World, Turkish Model.*

Giriş

Jeopolitik disiplini, klasik anlamıyla, kısaca coğrafi faktörlerin siyasal alana etkisini ifade ederken; Halford Mackinder, Friedrich Ratzel, Karl Haushofer, Nicholas Spykman, Alfred Mahan gibi jeopolitikle ilgilenen akademisyenler, devlet adamları ve ordu mensupları tarafından determinist bir anlayışla çalışılmış, yine klasik yorumuyla “dünyanın nasıl işlediğini” göstermesi, siyasa yapımcılarına bir rehber niteliği taşıması ve geleceğe yönelik tahminler yapması neticesinde betimleyici, kurallara ve tahminlere dayalı bir alan niteliği göstermiştir (Fettweis, 2015:233-248). Nitekim aşağıda değinilecek ve çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturacak Eleştirel Jeopolitiğin de en büyük eleştirisi bu determinizmin arkasındaki Pozitivist düşünce olacaktır. Bu bağlamda, klasik Jeopolitiğin Pozitivizmi, diğer deyişle objektif, bilimcinin yargılarından uzak, genel-geçer kurallar arayan epistemolojik ve metodolojik perspektifi de, gelişme döneminde, Uluslararası İlişkilerde hakim paradigma olan Realizmin jeopolitik üzerindeki bir getirisi olarak da okunabilir (Granieri, 2015:497-503). Bununla birlikte John Agnew, Jeopolitiğin tarihsel dönem içerisindeki gelişim süreçlerinden de bahsetmekte, ancak bazı unsurların sabit kaldığına dikkat çekmektedir.

Buna göre, ayrımlar meydana getiren dilsel kullanım, devletlerarası ilişkilere dayalı bakış açısı ve dünya siyasetine ilişkin politikaların meşrulaştırılması için jeopolitiğin kullanımı gibi sabit unsurlarla birlikte, Agnew, kronolojik olarak bağlamın değiştiğini ifade etmektedir. On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde Avrupa

medeniyetinin kültürel bir jeopolitik okuması döneminin yaşandığını, bu dönemden sonra İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar milliyetçiliğin diğer toplumsal tabakalara sirayet etmesiyle birlikte ulus-devletler nezdinde ve Sosyal Darwinizm etrafında Avrupa içi jeopolitik rekabetlerin yaşandığını ve son olarak da Soğuk Savaş döneminde ideolojik ayrımlamaların jeopolitiğinin görüldüğünü belirtir (Cohen, 2014:15-16). Bernard Cohen’in, dünyada jeopolitik olarak hiyerarşik seviyelerin bulunduğu hareketle yaptığı dönemlendirme ise, Jeopolitik disiplininin hangi siyasaları meşrulaştırdığını gösterir niteliktedir (2014:16-33).

Bu bağlamda Cohen, yirminci yüzyılın başlarına kadar devam eden ve jeopolitiğin emperyal siyasaların uygulanması için kullanıldığı bir emperyal hegemonya yarışından, Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı’nda duraksamasına kadar süren Alman “*geopolitik*”i dönemi ve sonrasında kısa bir Amerika Jeopolitiğinden, Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği’nin (SSCB) birbirlerine karşı uyguladıkları siyasaları ifade eden bir devlet-merkezli jeopolitik, bazı coğrafyacılardan bütüncül/holistik jeopolitik yaklaşımlarından ve eleştirel görüşlerin ortaya çıkmaya başladığı bir Soğuk Savaş sonrası dönemden bahsetmektedir (2014:16-33). Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde de bu klasik ve determinist jeopolitik perspektifi yansıtan ve savunan çalışmalar bulmak mümkündür. Örneğin; savaş konusunda çalışmalar yapan bir akademisyen olan Thomas Owens, klasik jeopolitiği meşrulaştırarak, coğrafi düzenin bir ülkenin dış politikasını çevrelediğini ve strateji seçeneklerini oluşturduğunu ifade etmekte, jeopolitiğin bir ülkenin coğrafi avantajlarını kullanıp büyük stratejiler oluşturmasında rehber niteliği olduğunu belirtmektedir (Owens, 1999:59-73). Aynı zamanda son yıllarda ABD ile Çin arasında yaşanan rekabetin klasik jeopolitiğin “dönüşü” olarak okunabileceği de ifade edilmiştir (Francis, 2014:1-3). Bu rekabetin, Soğuk Savaş döneminde ABD’nin çevreleme politikasını tekrar izleyeceği tahminlerini beraberinde getirdiği ve Çin’in her devlet gibi rekabet gücünü artırmak istediği, Robert Kaplan gibi isimler tarafından Mackinder’in klasik jeopolitik kavram ve kuramlarıyla belirtilmiştir (Kaplan, 2010:22-41; Mead, 2014:69-70; Richardson, 2015:236). Ancak nitekim Eleştirel Jeopolitiğin de eleştirisini oluşturan konu bu olmakta, bu klasik stratejilerin jeopolitik söylemlerle meşrulaştırıldığı, dolayısıyla bir inşa süreci olduğu ifade edilmektedir.

Bu bakımdan, Uluslararası İlişkiler Teorisi literatüründe Postyapısalcılığın eleştirileri, Eleştirel Jeopolitiğin argümanları açısından önem kazanmaktadır. Zira Postyapısalcılık, Eleştirel Jeopolitiğin Klasik Jeopolitiğin bu realist ve determinist özelliğine getirdiği eleştirinin altyapısını

oluşturmakta ve kendini Realizmin dikotomiler inşa eden, teoriyi araçsallaştıran objektif epistemolojisini eleştirerek konumlandırmaktadır (Campbell, 2013:225-236). Sosyal İnşacılık dâhil olmak üzere, temelde diğer eleştirel yaklaşımların ve özeldede Postyapısalcılığın, bilgi-iktidar ilişkilerinde söylemlerin bilgiler aracılığıyla inşa edilip birtakım iktidar pratiklerini meşrulaştırdığı argümanı (Kardaş ve Erdağ, 2015: 380-381), Eleştirel Jeopolitiğin de jeopolitik bilgilerin oluşturduğu söylemlere ve onların meşrulaştırdığı siyasalara odaklanmasını mümkün kılar. Bu bağlamda, Postyapısalcılığın öne sürdüğü “söylem” kavramı, Eleştirel Jeopolitik ve bu çalışma için önem kazanmaktadır.

Bahsedilen bu jeopolitik söylemin, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin dış politika tercihlerinde, SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri meşrulaştırmak amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Türk Dış Politikası, bu bağımsız devletlerle birlikte oluşacak yeni statükoda daha önemli bir konum elde etme motivasyonu, Rusya Federasyonu ve İran’la rekabete girmiş, ilişkilerini geliştirmek ve sonrasında kendi “modelini” Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında görmek istemiştir (Oran, 2010:213-237). Dolayısıyla bu dış politika tercihlerinin meşrulaştırılması gerekmektedir. Jeopolitik söylem de burada devreye girmekte ve bu siyasaların meşruyetini sağlayacak bilgileri inşa etmektedir.

Bu şekilde bir kavramsal ve kuramsal altyapıya sahip çalışmanın argümanı, Türk Dış Politikasında 1990’lı yıllarda Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politika tercihlerinin, “Türk modeli” ve “Türk dünyası” jeopolitik söylemlerinin kullanılarak meşrulaştırdığıdır. Bu bakımdan çalışma, “İlgili coğrafyalarda Türkiye’nin dış politika siyasaları nasıl şekillenmektedir?”, “Bu politikaların amaçları nelerdir?”, “Bu amaçlar uğruna jeopolitik nasıl kullanılarak bahsedilen söylemler inşa edilmiştir?” gibi sorular etrafında şekillenecektir.

Bu amaçla öncelikle postyapısalcılıkta söylem kavramına değinilerek, ilgili yaklaşımın önde gelen temsilcisi Michel Foucault’nun bilgi-iktidar-özne üçlüsünde söylemin yeri vurgulanacaktır. Ardından Eleştirel Jeopolitik yaklaşımının temel argümanları ve metodolojik katkıları aktarılacak, 1990’larda Türk Dış Politikasının Türk Cumhuriyetlerine yönelik algılamaları değerlendirilecektir. Son olarak “Türk modeli” ve “Türk dünyası” söylemlerinin jeopolitik açıdan nelere karşılık geldiği, söylem olarak nasıl inşa edildiği ve hangi siyasaları meşrulaştırdığı tartışılacaktır. Bu bakımdan, Türk dış politikası karar alıcılarının ve ikili ilişkilerdeki tarafların demeçleri bir söylem analizine tabi tutulmaya çalışılacak, bunun için de ikincil kaynaklar, ulusal gazeteler ve çevrimiçi kaynaklardan faydalanılacaktır.

1. Postyapısalcılıkta Söylem

Bahsedildiği üzere postyapısalcılığın kendini konumlandığı en temel eleştirisi, pozitivistimin öznenen bağımsız bir dış dünyanın olduğu argümanına getirdiği eleştiriyken; postyapısalcılık objektif uygunluk teorilerine¹ karşı bir pozisyonda kalır (Campbell, 2013: 225-228). Postyapısalcılık öncelikle Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler olmak üzere birden fazla sosyal bilimler disiplinine bir “paket” sunarak katkı yapmaktadır. Bu paket, büyük ölçüde metodolojik bir katkıyı yansıtmaktadır. Bu bağlamda, bilginin, inşa süreçleri sonunda söylemler haline nasıl getirilerek iktidar ilişkileri ağlarını oluşturduğunun ve özne ile iktidar arasındaki bu karşılıklı sürecin nasıl işlediğinin ortaya çıkarılması, yatay tarih okuması olarak soybilim (*genealogy*) ile yapılır. Bu tarih okumasında söylemlerin nasıl dikotomiler yarattığının incelemesi ise yapı söküm (*deconstruction*) ve çifte okuma (*double reading*) ile çalışılır (Campbell, 2013:223-234; Kardaş ve Erdağ, 2015:382-390). Görüldüğü üzere bu metotlar genel itibariyle analizlerine “söylemi” konu etmektedir.

Bahsedilen bu söylem, dilsel bir kullanımdan daha fazla bir olguyu ifade ettiği için, bilgi-iktidar ilişkilerine değinmeyi gerekli kılmaktadır. Foucault, iktidarı, toplumun her yerinde bulunan, gizli/örtük, kendisini, bilgiyi kullanabilme tekeline sahip olduğu için bilgileri söylemlere dönüştürerek inşa eden, bir ilişkiler ağı olarak ifade eder (McHoul ve Grace, 2002:64-65). Foucault’nun bahsettiği bu bilgi, teorik (*savoir*) ve pratik (*connaissance*) olmak üzere ikiye ayrılırken; bilgiler, Foucault’ya göre bir doğru-yanlış oyununa, hakikat rejimine konularak, zaten iktidar ilişkilerinin sınırlarını çizmiş olduğu bu rejimden söylemler halinde çıkmış olurlar (Foucault, 2011:81). Diğer bir deyişle, hakikat rejiminin birtakım mekanizma ve stratejilerle birlikte belirlenmesi, özneleri, siyasaları ve tercihleri iktidarın sınırları içinde tutar ve meşru görülmelerini beraberinde getirir (Foucault, 2014:73-76). Dolayısıyla bir bilgi, söylem haline getiriliyorsa ya da getirildiyse, bunun arkasında meşrulaştırılmak istenen bir siyasanın olduğu ve hâlihazırda da özneler tarafından meşru kabul edildiği belirtilebilir.

Foucault, örneğin, söylemin disipliner/düzenleyici iktidar adımı verdiği iktidar ilişkilerinde öznelerin üzerinde bir disiplin oluşturmak amacıyla kullanıldığını, söylemin öznelerin özgürleşmelerine gönderme yaparken aslında onları iktidarın öznesi haline getirdiğini belirtir (McHoul ve Grace, 2002:72-73). Dolayısıyla söylem, Foucault’nun tarihsel olarak tanımladığı iktidar ilişkileri süreçlerinde yeni bir strateji ve kontrol mekanizması olarak ortaya çıkarak, hükümrancı iktidarın sınırlayıcı hukuksal kontrolünü, üreten, pozitif bir yönetsel iktidar stratejisine bırakır (Foucault, 2011:273). Bu

bağlamda söylem kavramı; bilgi ile iktidar arasındaki karşılıklı etkileşim ve üretim sürecinin her noktasında yer alan, bu süreçte bilgiyi meşrulaştıran ve onu inşa eden bir araç olarak tanımlanmakta; diğer söylem boyutuna çıkmaya çalışan bilgileri de marjinalleştirerek, sosyal kimlikleri, dış politika davranışlarını da kapsamaktadır (Kardaş ve Erdağ, 2015:382-386).

Uluslararası ilişkiler etrafında düşünüldüğünde Michael Shapiro'ya göre söylem, fiziksel olarak dilin kullanımından fazla bir şeyi ifade etmekte, bu bakımdan dil, stratejik olarak kullanılarak birtakım iktidar ilişkilerini yansıtan siyasaları meşrulaştırmaktadır (Shapiro, 1984:6-7). Dolayısıyla Shapiro'nun bahsettiği bu stratejiler, postyapısalcı bir okumayla, Foucault'nun bahsettiği iktidarın mekanizmalarına denk gelmektedir. Shapiro, bu dış politika söylemlerinin dikotomiler meydana getirdiğinden de bahsetmektedir. Ona göre, bir söylem, biz ve öteki ikiliğine dayalı kullanılarak, dış politika davranışlarında belirginleşir ve bir coğrafi terim, bundan daha fazlasını, biz ve öteki kimliklerini ifade eder (Shapiro, 1989:15). Dolayısıyla bu farklı/karşıt kimlikler, tanımladıkları kimliklerin kültürel, siyasal ve ekonomik olarak ayrıldığı da belirtir. Bu argüman, çalışmanın konusuna götürüldüğünde "Türk dünyasının" bir "biz", diğerlerinin ise öteki olarak kurulduğu ve dış politika kararlarının bu şekilde meşrulaştırıldığı ifade edilebilir. Bu noktada, bahsedilen bu dış politikadaki söylemlerin jeopolitik açıdan ne ifade ettiği de, aşağıda değinilecek olan Eleştirel Jeopolitik tarafından konu edilmektedir.

2. Eleştirel Jeopolitik

Eleştirel Jeopolitiğin erken dönem metinlerinden biri, Gearoid Ó Tuathail'in doktora çalışması olarak belirtilebilir. Tuathail, 1989'da tamamladığı tezinde, militarizm, nükleer terör ve yapısal şiddet ile düşünülen ortodoks jeopolitik anlayışa karşı çıkarak; coğrafya ve jeopolitiğin objektif değil, öznel yargıları, anlayışları, algılamaları, görmeyi, okumayı barındıran bir inşa aracı olduğunu ifade etmekte, klasik jeopolitiğin yüksek bir akademik çalışma alanı olması ve bilgelige has özelliğine eleştiri getirmektedir (Tuathail, 1989). Bundan yaklaşık bir yıl sonra yayımlanan makalesinde ise Simon Dalby, jeopolitik kavramların ideolojik olarak işlediğini Amerikan dış politikasındaki jeopolitik söylemlerle ifade etmekte, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde vurguladığı "Sovyet tehdidi" söyleminin, ABD'nin izolasyon politikasını geride bırakıp müdahaleci siyasalarını meşrulaştırdığını belirtmektedir (Dalby, 1990:171-180). Bu erken dönem çalışmalar, Eleştirel Jeopolitiğin kapsamlı şekilde ortaya konulmasını beraberinde getirmiştir.

Dalby, 1991 yılında yayımlanan makalesinde, Eleştirel Jeopolitiğin arka planından ve Tuathail'in argümanlarından bahsetmektedir. Ona göre;

1980’lerde sosyal bilimlerde eleştirel ve postmodernist yaklaşımların gelişimi, Siyasal Coğrafya ve Jeopolitikte ve öncesinde de Uluslararası İlişkiler’de Pozitivizm-Postpozitivizm tartışması, yeni bir bakış açısının gelişmesini beraberinde getirerek, Eleştirel Jeopolitiğin dünyada inşa edilen Kuzey-Güney gibi jeopolitik dikotomilerle ilgilenmesini sağlamıştır (Dalby, 1991:261-274). Bu bağlamda Eleştirel Jeopolitik, postmodern yaklaşımlarda olduğu gibi iktidar ilişkilerinin görünümünü ve arka planını incelerken; Eleştirel Teori gibi de bunun beraberinde getirdiği tahakkümü aşmayı amaçlamaktadır (Dalby, 1991:274-277). Dolayısıyla Eleştirel Jeopolitiğin, tıpkı postyapısalcı yaklaşımda olduğu gibi eleştirisinin öznesini bizzat geleneksel, ana akım teori, yani klasik jeopolitik olarak ifade ettiği belirtilebilir.

1980’lerin sonlarından itibaren hızla büyüyen Eleştirel Jeopolitik literatüründe, 1990’ların ortalarından itibaren Eleştirel Jeopolitiğin nerede yer aldığı ve temel sorunsallarının neler olduğu konusunda çalışmalar yapılmıştır. Klaus-John Dodds ve James Derrick Sidaway tarafından kaleme alınan makalede, Foucault ve Edward Said’in Eleştirel Jeopolitiğe, Jeopolitiğin bizzat bir bilgi-iktidar ilişkisi olduğunun görülmesi noktasında katkı sağladıkları; metodolojik açıdan yapı sökümün ise dünyanın jeopolitik şekilde ayrıştığı ve bunun inşa edildiğinin görülmesi bakımından da yeni bir bakış açısı getirdiğinden bahsedilmektedir (Dodds ve Sidaway, 1994:514-518). Nitekim Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* adlı eserinde de belirttiği üzere, Eleştirel Jeopolitik, çoğunlukla *Foucauldian* bir epistemolojik ve metodolojik eğilime sahiptir (1996:14). Tuathail, çalışmasının giriş bölümünde Eleştirel Jeopolitiğin temel çıkış noktalarını ortaya koymaktadır.

Foucault’nun, nüfusu oluşturan bireylerin tek tek değil ama onların oluşturdukları biyo-organizmanın yönetimi olarak tanımladığı biyo-iktidar kavramına (Hamann, 2009:38) atıf yapan Tuathail, jeopolitiğin de esasında bir *geopower* (jeo-iktidar) olduğunu, diğer deyişle, bir bölgesel alanın iktidar ilişkileri tarafından üretilerek, inşa edilerek, sadece basit bir enformasyon olmayıp bir bilgi-iktidar ilişkisini yansıttığını belirtir ve geleneksel jeopolitiğin bir bilgi-iktidar ilişkisi olduğu, bu coğrafi bilginin belli bir kesimin tekelinde yayılmacı bir dünya siyasetini yansıttığı ve Eleştirel Jeopolitiğin bunların açığa çıkarılmasına dair metodolojileri kullandığını ifade eder (1996:1-12).

Eleştirel Jeopolitiğin, bu bakış açısı ve metotlarla hangi söylemleri gün yüzüne çıkardığı sorusu sorulduğunda, Tuathail’in, yirminci yüzyıl boyunca öne çıkan dört farklı jeopolitik bilgi-iktidar ilişkisi belirlediği ifade edilebilir.

Bunlar; deniz gücü, hayat sahası (*lebensraum*) gibi kavramlarla beliren bir emperyalist jeopolitik; çevreleme, birinci, ikinci, üçüncü dünyalar söylemleriyle Soğuk Savaş jeopolitiği; tarihin sonu, medeniyetler çatışması gibi söylemlerle yeni dünya düzeni jeopolitiği ve sürdürülebilir kalkınma, çevresel güvenlik kavramlarıyla öne çıkan çevresel jeopolitik olarak belirtilebilir (Tuathail, 1998:4-7). Dolayısıyla burada Eleştirel Jeopolitik adına önemli bir unsur olan, entelektüellerin, siyasetçilerin ve kurumların, diğer deyişle söylem oluşturma, inşa etme kabiliyetine sahip olanlara yapılan vurgu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Eleştirel Jeopolitik yaklaşımı, kendilerini objektif ve bilimsel addeden bu kişi ve kurumların, birtakım dış politika siyasalarını meşrulaştırmak amacıyla jeopolitik söylemleri inşa ederlerken, devletten bağımsız ve ayrılmış olmadıklarına dikkat çeker (Tuathail, 1998:7-11). Bu bağlamda, Robert Cox'un açıklayıcı/problem-çözücü ve eleştirel teoriler arasında yaptığı ayırım (Okur ve Ongur, 2015:303) önem kazanmaktadır.

Eleştirel Jeopolitik, söylem belirleme gücüne sahip olan bu kişi ve kurumlara vurgu yaparken, bu unsurların jeopolitiğini problem çözücü bir teori olarak adlandırarak (Tuathail, 1999:107-124), jeopolitiğin aslında nasıl bir hegemonya meydana getirdiğini ve bunu söylemleri kullanarak nasıl bir rıza aracına dönüştürdüğünü ortaya çıkarır. Geleneksel Jeopolitiğin inşa edildiği bu farklı ortamlar, Eleştirel Jeopolitiğin de yapısökümünü farklı noktalarda öne çıkarmasını beraberinde getirir. Bu bağlamda Formel Jeopolitik, entelektüeller ve kurumların jeopolitik düşüncelerine; Pratik Jeopolitik, dış politikada kullanılan jeopolitik kavramsallaştırmaların gündelik inşa süreçlerine; Popüler Jeopolitik, diğer insan ve mekânlara dair ötekinin medya gibi araçlar ve ulusal kimlikle nasıl kurulduğuna dikkat çekerken; Yapısal Jeopolitik ise küresel süreçlerin meydana getirdiği güncel jeopolitik şartları incelemektedir (Tuathail, 1999:110-123). Bu Eleştirel Jeopolitik boyutlarından her biri farklı unsurlara temas etmekte, bütün olarak jeopolitik söylemlerin hangi iktidar ilişkilerini inşa ettiğini açığa çıkarmaktadır.

Bu bakımdan Jeopolitik, *high politics* ve *low politics* konularının her ikisine de sirayet eden görsel, dilsel, geleneksel ve postmodern alanlarda üretilen eleştirel anlamıyla bir “bilgiler bütünü” olarak gözükmektedir (Tuathail ve Dalby, 2002:1-8). Burada bahsedilen dilsel alan ise, çalışmada da izlenecek olan, Pratik Jeopolitik boyutuna denk düşmektedir. Bu bağlamda dış politika analizleri; objektif-Neorealist, rasyonel tercih teorisi bağlamında Rasyonalist, liderler üzerinden psikolojik ve konstrüktivist dönüşle birlikte Sosyal İnşacı perspektifle değerlendirilebilirken; Pratik Jeopolitik, sözlerin

inşa süreçlerine gönderme yapan Sosyal İnşacı yaklaşımı değerli bulmakla birlikte; Postyapısalcı bir metotla, demecin nerede verildiği, neden söylendiği, kime ve neye atf yaptığını inceler ve böylece bir söylem analizi kullanır (Tuathail, 2002:601-609). Dolayısıyla burada sözü geçen “söylem”, dilsel bir ifade şeklini belirtmekle birlikte, bundan daha çok, söylemin neyi inşa ettiği, hangi bilgi-iktidar ilişkisini yansıtır ve hangi iktidar ilişkilerini meşrulaştırdığını göstermektedir (Müller, 2008:329-334). Çalışmada da “Türk modeli” ve “Türk dünyası” ifadeleri böyle bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Bundan önce kısaca Türk Dış Politikasında 1990’lı yıllarda Türk Cumhuriyetlerinin nasıl algılandığına değinilerek, son başlıkta bunların jeopolitik söylemler ile nasıl meşrulaştırıldığı daha somut bir zemine kavuşturulabilir.

3. 1990’larda Türk Dış Politikası: Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Algılamalar

1990’lı yıllar Türk Dış Politikasında ulusal kimliğin yeniden tanımlanma çabalarının ve bunun arka planında Refah Partisi’nin yükselişi, merkez sağ siyasal partilerin hükümetlerde yer almaya devam etmeleri gibi iç siyasal unsurların etkili olduğu bir dönem olarak ortaya çıkmış ve bu, dış politikada da bazı değişimler meydana getirmiştir. Balkanlar ve Orta Asya’da yeni bağımsız Müslüman ve Türk kimliğine sahip devletlerin ortaya çıkması, Türkiye’nin ulusal kimliğinin yeniden bir yorumunu beraberinde getirerek Yeni Osmanlılık ve Türklük temaları etrafında daha aktif bir dış politika yapımı izlenmiştir (Yavuz, 1998:19-33). Başta Azerbaycan olmak üzere Orta Asya ve Kafkaslarda Türk kimliği etrafında geliştirilen ve Ankara, İstanbul, Bışkek ve Tařkent gibi şehirlerde yapılan Türk Cumhuriyetleri zirveleriyle somutlaşan bu yakınlaşma, dönemin önde gelen ve Başbakanlık görevlerinde bulunan Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi liderlerin demeçlerinden anlaşılırken, bu coğrafya bir “fırsat sahası” olarak görülmüştür (Müftü, 1998:38-46). Sabri Sayarı, konu hakkında daha temkinli bir konum almaktadır.

Sayarı’ya göre; her ne kadar 1990’lar Türk Dış Politikası hakkında “yeni aktivizm”, “cesaretli ve ihtiyatlı” yorumları yapılmış olsa da, dönemin dış politika tercihleri, Türkiye’nin, SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni uluslararası ortama adapte olmak amacıyla Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu’da birtakım girişimlerde bulunması ve bunun özellikle Azerbaycan başta olmak üzere Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan’la ilişkilerin geliştirilmesi şeklinde görünmesine karşın klasik dış politika tercihlerine devam ettiğini ifade etmektedir (Sayarı, 2000:169-176). Bununla birlikte başarısız olsun ya da olmasın bu yıllarda değişen ya da değiştirilmek istenen dış politika davranışının Orta Asya ve

Kafkaslarda yeni bir jeopolitik söylem ile meşrulaştırılmak istendiği çıkarımı halen geçerli olmaktadır.

Bu değişim isteği özellikle lider ve lider grubunda meydana geldiğinde ise², daha kapsamlı boyutta bir dönüşüm çabasını yansıtmaktadır. Bahsedilen bu çabanın Özal'ın başkanlığında kurulan Anavatan Partisi'nin (ANAP) Sünni İslam, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrat olmak üzere dört farklı kesimi temsil ettiği iddiasında olması neticesinde (Kalaycıoğlu, 2002:45), dış politikada da değişimler meydana getirmeye başlamasıyla görüldüğü ifade edilebilir. Bu olgu, Türk Cumhuriyetleri bağlamında düşünüldüğünde, diğer üç temsil iddiasından ziyade milliyetçi, Türkçü unsur etrafında anlaşılabilir. Bahsedilen coğrafyaya yönelik dış politika, Özal'ın Cumhurbaşkanlığının son yıllarında, yayılmacı ya da izolasyonist bir Türkçülük yerine, kültürel bir tonla milliyetçilik bağlamında izlenmiş ve SSCB'nin dağılması, dış politikada geleneksel izolasyon politikasına bir çözüm olarak Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi siyasalarını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla burada algılanan motivasyon, fırsat olarak gözükmektedir. Bahsedilen bu motivasyonun siyasalara dönüştürülmesi ise, diğer deyişle meşrulaştırılması da aşağıda değinilecek olan jeopolitik söylemler aracılığıyla sağlanmıştır.

Son olarak bu değişimin, Özal'ın 1993 yılında vefat ederek Cumhurbaşkanlığı'na Süleyman Demirel'in seçilmesiyle kesintiye uğramadığı belirtilebilir. Bu argüman; 1992'den 2001'e kadar toplanan beş zirve, 1992'den 1999'a kadar Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacminin kırk misle yakın artışı (Mkhitarian, 2004:134-139), bu zirvelerin 2000'li yıllarda da devam edip bunların ülkeler arası kültürel, ekonomik işbirliklerini de ivmelendirmesi, artırması neticesinde doğrulanmaktadır. Bununla birlikte aşağıda da değinileceği üzere Türk modeli ve Türk dünyası söylemleri, jeopolitik açıdan bu siyasaların meşrulaştırılması işlevini görmektedir.

4. Türk Modeli ve Türk Dünyası Söylemleri

“Türk dünyası” ifadesi için Milliyet gazete arşivi çevrimiçi taraması 1950 ila 2000 yılları arasında yapıldığında, ortaya çıkan sonuçlardan 147'si 1990 öncesine aitken, kalan 509'u 1990'lı yıllara aittir. “Türk modeli” için de aynı tarama sonucunda 85 haberin 1990 öncesine, kalan 155 haberin ise 1990'lı yıllara denk geldiği görülmektedir (Milliyet, 2019). Bu veri, bu iki ifadenin 1990'lı yıllarda, geride kalan yıllara kıyasla oldukça fazla oranda sıklaştığını göstermektedir. Bu bakımdan, Türk modeli ve Türk dünyası ifadelerinin nasıl bir jeopolitik söyleme tekabül ettiği, kronolojik olarak belirtilebilir.

1990 yılında ANAP hükümeti Devlet Bakanı Ercüment Konukman’ın SSCB hakkında verdiği bir demeçten sonra yer alan haberde, Konukman’ın SSCB’nin dağılma sürecinin “Türklük dünyası” için bir fırsat olduğu, 1989 yılında yayımlanmış kitabında yer alan ifadelerinin, “Türkiye Türklerinin dış Türklere bakış açısı nasıl olmalıdır?” adlı makalesinde tekrar edildiği belirtilmektedir: “(Türklük dünyasının gerçekleşmesi sonucu hakkında)...İşte o gün, Türkiye’nin pek çok iç ve dış meseleleri ‘hallolacak’...O zaman, ‘200 milyonu bulan’, beraber düşünen, beraber sevinen ve beraber üzülen bir Türklük dünyası meydana gelebilecek” (Milliyet, 1990a). Görüldüğü üzere burada, “dünya” kavramı, gerçekte olduğunun aksine heterojen değil, homojen bir coğrafya olarak ele alınmakta, kendi içinde tüm ortaklıkları barındıran bir bölge olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, yukarıda da bahsedildiği şekilde, “Türk dünyası” bir fırsat olarak algılanmaktadır.

Bu, aynı zamanda, iç siyasette de değerlendirilen bir kavram olmakta, böylece birtakım grupların uygulanan dış politika siyasalarını meşru görmesi beklenmektedir. Zira Türk-İş Sendikası yüksek kademelerinin ve devlet erkânının bulunduğu toplantıda da, Konukman, “90’lı yıllar ‘Türklük dünyasının’ uğraşı yılları olacaktır...(Bu idealin gerçekleşmesi halinde)...Türkiye dünya yüzünde özlenen, beklenen ‘güçlü ve güvenli’ yerini bulacaktır...” değerlendirmesinde bulunmaktadır (Milliyet, 1990b). Dolayısıyla “Türk dünyası” bir jeopolitik söylem olarak, tüm Türk devletlerini kapsayan bir coğrafyayı ifade ederken; bununla birlikte üzerinde çalışılması gereken bir ideal ve bu idealin gerçekleşmesi için çaba talep edilebilecek bir kavrama denk gelmektedir.

ANAP kurucu üyesi ve ANAP İstanbul İl Başkanlığı görevini yürütmüş olup 1990 yılında da Devlet Bakanlığı görevinde bulunan, dolayısıyla iç ve dış siyaseti etkileme derecesi yüksek bulunan Konukman, Türklük dünyasının Batı’da endişe meydana getirdiği iddiaları hakkında, “Türk dünyasının” çerçevesini yeniden çizmektedir (Milliyet, 1990c):

(Siyasal bir birlik ihtimali hakkında) Türkiye Cumhuriyeti’nin böyle birleşerek, bir bayrak altında bütün Türkler’in toplanmasını hedefleyen bir milliyetçi görüşü kabul etmeyeceği bir gerçektir. Artık büyümek ve kuvvetlenmek ‘iktisadi güçle’ mümkündür. Bugün Amerika’nın, dün Rusya’nın yaptığı buydu. O halde biz de ‘güçlenmeyi’ bekliyoruz, bu doğrudur. Türkiye Cumhuriyeti, Batı seviyesine ulaşmaya gayret eden, üretimi fazlaştırma gayretleri içerisinde olan ama pazar da arayan bir devlettir...

Bu ifadeler, ANAP’ın, bir siyasal örgüt olarak benimsediği dış politikada karşılıklı bağımlılık siyasalarıyla (Kirişçi, 2009:29-56; Ünay, 2010:21-47)

uyumlu bir görünümü ortaya koyarken; bu fırsata yönelik 1992’de oluşturulacak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi politikaların “Türk dünyası” söylemiyle meşrulaştırıldığı belirtilebilir. Dolayısıyla “Türk dünyası”, Türkiye’ye “güç” sağlayacak bir iş birliği fırsatını ifade etmektedir.

1991 Kasım Seçimlerinde iktidarı Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti’ye (SHP) bırakan ANAP’ın Aralık ayında Genel Başkanlığında bulunan Mesut Yılmaz, bu Türk dünyası söylemini yine aynı coğrafya için kullanırken, fırsat boyutunu da tekrarlamaktadır (Milliyet, 1991a):

(SSCB’de meydana gelen gelişmelerle birlikte ortaya çıkan bağımsız Türk Cumhuriyetleri hakkında)...Türkiye’nin önünde yepyeni ‘ufuklar’ açılmış ve Türkiye’nin ‘bölgesel güç’ olarak ağırlığının artması için yeni imkânlar doğmuştur. (SSCB’nin bölgeye yönelik politikaları hakkında)...derin tahribat yapmıştır, önce bunun ‘tamiri’ ve aramızdaki ‘köprülerin pekiştirilmesi’ gerekmektedir. Orta Asya ise bir ‘Türk dünyasıdır’...(Türk Cumhuriyetleri hakkında)...kendi aralarında derin rekabetler, ayrılıklar ve düşmanlıklar bulunduğunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir...

Dolayısıyla yukarıdaki iki boyuta, Yılmaz, yeni iki boyut ekleyerek, “Türk dünyasının”, Türkiye’nin önderliğinde tamir edilmesi ve “önceden de var olan” köprülerin pekiştirilmesini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda “Türk dünyası”, Türkiye için, kalkındırılması gereken, böylece Türkiye’ye güç sağlayacak bir alan olarak inşa edilmektedir.

1992 yılında Başbakanlık görevinde bulunan Süleyman Demirel’in meşhur Türk dünyası demeci ise, bu jeopolitik söylemin iç politikada da kullanıldığını göstermektedir. “...bir ucu Adriyatik Denizi’nde, bir ucu Çin Seddi’nde olan bir Türkiye, ‘Türklük âlemi’, ‘Türk dünyası’ meydana geldiğini belirten” Demirel, “bu gözbebeği ülkenin, (terörizmi kastederek) bazılarını memnun etmediğini” ifade etmektedir (Milliyet, 1992a). Bu söylem, dolayısıyla terörizme karşı yapılacak mücadeleyi meşrulaştırmak için kullanılırken, aynı zamanda Demirel’in Türk dünyasının ANAP’ın dünyasından daha büyük bir coğrafi bölgeye tekabül ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda iktidarda olmanın sorumluluğunu, muhalefette bulunan Yılmaz’ın söylemleri açığa çıkarmaktadır: “(Türk dünyasına yönelik dış politika hakkında) Türkiye, büyük devlet olmanın gerekliliklerini yerine getirmeli, gereksiz çekingenliklerden kurtulmalıdır” (Milliyet, 1992b). Bu bakımdan Türk dünyası, muhalefetin önerileri için de kullanılan bir jeopolitik söylem görünümündedir.

“Türk modeli” veya “Türkiye modeli” ise, bu coğrafyada, yukarıda belirtilen iktisadi kalkınma için kullanılan bir söyleme denk gelmektedir. Dolayısıyla “Türk modeli”, Türkiye’nin bağımsızlık kazanan Türk Cumhuriyetleri için bir örnek olacağı anlamını barındırmaktadır. Bu anlamla beraber, örnek ya da “model” olacağı belirtilen bir ülkeden bekleneceği üzere Türkiye’nin lider bir ülke olduğu anlamı da bu söylemde örtük olarak yer almaktadır. Orta Doğu, Sovyetler gibi coğrafyalar için de ifade edilmiş olan bu söylem (Milliyet, 1990d; Milliyet, 1991b; Milliyet, 1991c; Milliyet, 1992c), “Türk dünyası” için, iktisadi bir modelle birlikte Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’e göre, “Müslüman ama aynı zamanda da laik” (Milliyet, 1992d) bir ülke modelini belirtmektedir. Aynı zamanda bu “model”, dış politikada zorluklar meydana getirebilecek olan siyasal birlik, konfederasyon endişelerini de boşa çıkarmaktadır. Bu “Türk dünyası” söyleminin Demirel tarafından ifadesi ise, “(Siyasal birlik hakkında, Sovyetler Birliği ve Türk Cumhuriyetlerini kastederek)...bir büyük abiden kurtulup niye bir başka büyük abiye bağlansın?” şeklinde ortaya çıkmaktadır (Milliyet, 1992e). Dolayısıyla “Türk dünyası” bir siyasal birlik idealinden ziyade, iş birliği süreçleri neticesinde kültürel, bilimsel, sosyal bir ideali belirtmektedir. Bu, dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Nahit Mentеше’nin Türk Dünyası Üniversite Rektörleri Daimi Konferansı’nın Ankara’daki toplantısında, Türk Cumhuriyetlerinden gelen bilim insanlarına yaptıkları konuşmalarda da belirgindir (Milliyet, 1993):

İnönü: ‘(Kültürün sosyal bilimler, manevi değerler ve doğa bilimleri olmak üzere iki unsurdan oluştuğunu belirttikten sonra). ‘Türk dünyası kültüründe’ bu iki öge de vardır. Şimdi ‘yeniden bir araya gelen’ kültürün buradaki toplantılarından dünyaya da ışıklar çıkacaktır’.
Menteşe: ‘...atası, kanı, dini, dili, kültürü bir olan ‘Türk dünyasının’, asırlardır süren ayrılıktan sonra buluşmaları gerçekleşmiştir. ‘Türk dünyası’ barışa katkıda bulunacaktır’.

Bu bağlamda, Türk dünyası aynı ortak kültürü paylaşan ve siyasal birlik hariç diğer konularda birlikte hareket etmesi istenen, böylelikle Türkiye nezdinde bir güçlenme fırsatı olarak görülen bir coğrafyaya tekabül etmektedir. 1994 yılında da bu güçlenme, ilerleme vurgusu “Türk dünyası” söylemi üzerinden takip edilebilmektedir. 18 Şubat 1994’te “Türk Dünyasının Meseleleri” adlı bir konferansa ilişkin açıklamada bulunan Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı Namık Kemal Zeybek, “‘Türk dünyasının’ çıkış yolunun, ‘bilgi toplumunu yakalamak’ olduğunu” ve “‘Türklüğün gelişmesinin tarihte bilime verilen önemden geldiğini” ifade etmektedir (Milliyet, 1994). Bu bakımdan “Türk dünyası”, yeniden ilerleme için fırsatlar barındıran bir coğrafya olarak meşrulaştırılmaktadır.

1995 yılında yeni yıl için temennilerini dile getiren Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ifadelerinde, bu defa, açık şekilde "Türk dünyasının" Türk dış politikasında aktif politikanın meşrulaştırılması için kullanıldığı, aynı zamanda Demirel'in bu ifadelerden sonra terör sorununa gönderme yaptığı görülmektedir (Milliyet, 1995):

...Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra ülkemizin konumu 'hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar önemli hale geldi.' 'Balkanlar'dan Kafkaslar'a, oradan Orta Asya'ya uzanan bir alanda' yaşayan Türk ve Müslüman toplumların oluşturduğu 'büyük Türk dünyası' fiili gerçeklik halini aldı. 'Türk dünyasının' hem kendi arasındaki hem de dünyayla olan ilişkileri büyük bir hızla gelişiyor. Biz, Türkiye olarak bu gelişmeye 'öncülük' ediyoruz...(Ardından) Türkiye güçleniyor; fakat Türkiye'nin güçlenmesini istemeyenler var... Bunun için Türkiye'yi bölmeyi hedefleyen teröre destek vermektedirler.

Dolayısıyla "Türk dünyası", hem dış hem de iç politikada yaşanan gelişmelerin meşrulaştırılması işlevini üstlenmektedir. Yine bu bağlamda, içte yaşanan Nevruz tartışmasının "Türk dünyası" jeopolitik söylemiyle karşılandığı belirtilebilir. Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın yanında, dönemin Başbakanı Tansu Çiller de "Nevruz'un tüm 'Türk dünyasında' kutlanmasının, ikinci bir 'Ergenekon' olduğunu ifade etmektedir (Milliyet, 1996). Dolayısıyla "Türk dünyasının" bu bayram tartışmasına bir cevap olmakla birlikte, aynı zamanda tüm Türk Cumhuriyetlerinde kutlanmasının Başbakanlık seviyesinde "ikinci Ergenekon" olarak nitelenmesi ise bir "yeniden doğuş", "ilerleme", "güçlenme" gibi kavramlara gönderme yapıldığını sezdirmektedir. Bu bakımdan "Türk dünyası", iş birliğinin ötesinde manevi bir anlama da kavuşmaktadır.

1997 yılında "Türk dünyasının" bir fırsatı ifade etmesinin yanında, aynı zamanda buna bir "zafer" olgusunun eklendiği görülmektedir. Alparslan Türkeş'in de vefatının anıldığı Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı'nın düzenlediği 5. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'nda konuşan Cumhurbaşkanı Demirel, "Türk dünyasını" bir "altın fırsat ve armağan" olarak ifade etmekte ve aynı zamanda "Türk dünyasının, 'kazandığı' coğrafyada ebediyete kadar var olacağını" belirtmektedir (Milliyet, 1997). Bu bağlamda "Türk dünyası", bir bakıma "zaferin bir ganimeti" olarak algılanırken, dolaylı olarak uğruna mücadele verilecek bir kazanım görünümündedir.

Türkeş'in vefatıyla ve iç siyasal ortamın da beraberinde getirdiği milliyetçi seslerin yükselişi, yeniden "Türk dünyasının" jeopolitik bir söylem olarak, içte de kullanıldığını göstermektedir. 1998 yılının Mart ayında 6. Türk

Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’nda konuşan Çiller:

‘Türk dünyasına’, Türk davasına inanan milliyetçilerdir. Bayrağı bugüne taşıyan, milliyetçi büyüklerimi takdirle anmak, en büyük vefa borcumuzdur. 21. yüzyıl ‘Türk globalizminin’ yüzyılı olacaktır. Türkiye’nin gündeminin ilk maddesi ‘Türk dünyasıdır’. Bu bizim en mühim işimizdir.

ifadelerinde bulunmaktadır (Milliyet, 1998a). Buradan iki sonuç çıkarılabilir: Bunlardan ilki “Türk dünyası” söyleminin giderek Orta Asya Türklüğüne yönelik iş birliği ve çıkardan ziyade, manevi bir ideali temsil etmeye başlaması ve ikinci olarak da aynı söylemin milliyetçi kesimlere yönelik bir rıza sağlama mekanizması olarak kullanılmasıdır. Nitekim konuşma da, Türk milliyetçiliği seslerinin yoğun olduğu bir zirvede, Türkeş’in vefatından yaklaşık bir sene sonra gerçekleşmektedir. Dahası Çiller’in bir satırda “dünya” yerine “globalizm” ifadesini kullanması, bu “ideal” durumun görünümünden biri olarak okunabilir.

Fakat Cumhurbaşkanlığı görevine devam eden Demirel, 1998 yılında da geçmişteki fikirlerini devam ettirmekte, “Türk modelini”, “kardeş Türk cumhuriyetleri” için tavsiye etmektedir (Milliyet, 1998b). Üstelik Demirel, giderek “aşındırılan” “Türk dünyasına” vurgu yaparak (Milliyet, 1998c), bu manevi, soyut ve idealist “Türk dünyası” algılamasını fark ettiğini göstermektedir. 1999 yılına gelindiğinde de Demirel, “Türk dünyası” için herhangi bir “idare etme” taleplerinin olmadığını ifade ederek (Milliyet, 1999a), aynı çizgide devam ederken, Çiller, seçim propagandası esnasında “yeni Türkiye’nin hem ‘Türk dünyasında’ hem de Avrupa’da bir dünya devleti” (Milliyet, 1999b) olacağını ifade etmektedir. Bu bakımdan “Türk dünyası” ve “Türk modeli” söylemleri 1990’lar boyunca bir değişim geçirmekte, fakat jeopolitik bir söylem olma özelliğini de kaybetmemektedir.

Sonuç

Jeopolitik söylem kavramı, eleştirel ve postyapısalcı bir arka planla literatürde yer almaya başlayan Eleştirel Jeopolitiğin öne sürdüğü, iktidar ilişkilerinde yer alan jeopolitik bilgilerin bilgi-iktidar ilişkisinde bir söylem haline gelerek, birtakım mekanizma ve stratejiler aracılığıyla belli siyasaları meşrulaştıran, diğer söylemleri de marjinalleştiren meşrulaştırılmış bilgiler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Eleştirel Jeopolitiğin çalışma alanlarından biri olan Pratik Jeopolitik de, bu söylemleri devlet adamları, askerler ve kamuoyunu etkileme gücüne sahip entelektüeller nezdinde

inceleyerek, aslında bu jeopolitik bilgilerin bir söylem halinde hangi siyasaları meşru hale getirdiğini incelemektedir.

Bu bakımdan 1980'ler sonrasında ve özellikle de SSCB'nin dağılma sürecine girdikten sonra demeçlerde sıkça yer almaya başlayan "Türk dünyası" ve "Türk modeli" ifadeleri de bir jeopolitik söyleme karşılık gelmektedir. Buna göre, bu iki söylemin, Özal'ın Cumhurbaşkanlığının son dönemlerinde Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk Cumhuriyetlerine yönelik ekonomik işbirlikleri, karşılıklı bağımlılıklar gibi siyasaların meşrulaştırılması amacıyla kullanılarak, bu bölgenin bir fırsat sahası olarak inşa edildiği değerlendirilebilir. Aynı yıllarda hükümetin Başbakan ve Bakanlar Kurulu ayağında ise aynı söylem, aktif bir dış politika için rızanın sağlanması amacıyla kullanılmaktadır.

Yine aynı yıllarda "Türk dünyası", içeride yaşanan terör sorununun aslında, Türkiye'nin "Türk dünyasıyla" birlikte güçlenmesine karşılık meydana gelen bir gelişme olduğu ifade edilmekte ve böylece aynı söylem iç siyasette ortaya çıkan sorunların da meşrulaştırılması için kullanılmaktadır. Üçüncü olarak, 1990'lı yılların ortalarına doğru bu söylemler, Türkiye'nin bilimsel açıdan ilerlemesi için bir fırsatın var olduğunun gösterilmesi amacıyla inşa edilmektedir. Dördüncüsü "Türk dünyası" söylemi, milliyetçi kesimlerin bir siyasal parti etrafında konsolide edilmesi amacıyla da kullanılmaktadır.

Son olarak 1990'ların sonlarına doğru Cumhurbaşkanlığı düzeyinde "Türk dünyası" söylemi, halen bir ekonomik fırsat olarak ifade edilirken, dördüncü sonuçla ilintili olarak Başbakanlık düzeyinde ise gittikçe ideal, soyut bir olguyu ifade etmek için kurgulanmaktadır. Dolayısıyla "Türk dünyası" ve "Türk modeli" söylemleri, Orta Asya merkezde olmak üzere zaman zaman Balkanlar ve daha sık olmak kaydıyla Kafkaslar coğrafyasının bir fırsat ve güçlenme alanı olarak inşa edildiği; bununla birlikte zaman içerisinde iç siyasal gelişmelerin meşrulaştırılması maksadıyla kullanılan bir jeopolitik söylem olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. Londra ve New York: Routledge.
- Ataman, M. (2002). Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1 (1), 120-150.
- Campbell, D. (2013). Poststructuralism. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, S. B. (2014). *Geopolitics: The Geography of International Relations*. New York ve Londra: Rowman & Littlefield.
- Dalby, S. (1990). American Security Discourse: The Persistence of Geopolitics. *Political Geography Quarterly*, 9 (2), 171-188.
- Dalby, S. (1991). Critical Geopolitics: Discourse, Difference, and Dissent. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9 (3), 261-283.
- Dodds, K. J. ve Sidaway, J. D. (1994). Locating Critical Geopolitics. *Environment and Planning D: Society and Space*, 12 (5), 514-524.
- Fettweis, C. J. (2015). On Heartland and Chessboards: Classical Geopolitics, Then and Now. *Orbis*, 59 (2), 233-248.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. (Çev. I. Ergüden, O. Akinhay ve F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. (Çev. I. Ergüden ve O. Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Francis, S. (2014). The Return of Classical Geopolitics. *American Diplomacy*, (1), 1-3.
- Granieri, R. J. (2015). What is Geopolitics and Why Does It Matter? *Orbis*, 59 (4), 491-504.
- Hamann, T. H. (2009). Neoliberalism, Governmentality, and Ethics. *Foucault Studies*, (6), 37-59.
- Kalaycıoğlu, E. (2002). The Motherland Party: The Challenge of Democracy versus Democratization in Turkey. *Turkish Studies*, 3 (1), 41-61.
- Kaplan, R. D. (2010). The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land at the Sea? *Foreign Affairs*, 89 (3), 22-41.
- Kardaş, T. ve Erdağ, R. (2015). Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, (40), 29-56.
- Lewis, D. (2001). Forget about the 'Correspondence Theory of Truth'. *Analysis*, 61 (272), 275-280.
- Mchoul, A. ve Grace, W. (2002). *A Foucault Primer: Discourse, Power and the Subject*. Londra ve New York: Routledge.
- Mead, W. R. (2014). The Return of Geopolitics: The Revenge of the Revisionist Powers. *Foreign Affairs*, 93 (3), 69-79.
- Milliyet (1990a, 14 Ocak). Bakanın 'Kızılelma'sı. *Milliyet*.
- Milliyet (1990b, 18 Mart). 21. Yüzyılda Türk Devletleri Çoğalacak. *Milliyet*.
- Milliyet (1990c, 15 Eylül). Türk Ortak Pazarı. *Milliyet*.
- Milliyet (1990d, 24 Kasım). Sovyetler'den Türk Modeline Büyük İlgi. *Milliyet*.
- Milliyet (1991a, 7 Aralık). Devletçiliğe Dönüş Hata Olur. *Milliyet*.
- Milliyet (1991b, 12 Mart). Türk Modelini Örnek Alın. *Milliyet*.
- Milliyet (1991c, 10 Kasım). Filistin'e Türk Modeli. *Milliyet*.
- Milliyet (1992a, 24 Ocak). Sovyetler'in Dağılması, Türkiye'yi Büyüttü. *Milliyet*.
- Milliyet (1992b, 6 Mart). Türk Dünyası'nda Hükümete Eleştiri. *Milliyet*.
- Milliyet (1992c, 16 Ocak). Cezayir'e Türk Modeli. *Milliyet*.
- Milliyet (1992d, 11 Mart). Orta Asya'ya Türk Modeli. *Milliyet*.
- Milliyet (1992e, 4 Mayıs). Türkeş, Demirel'in Sözcüsü mü? *Milliyet*.
- Milliyet (1993, 9 Temmuz). Türk Kültürü Dünyaya Işık. *Milliyet*.
- Milliyet (1994, 22 Şubat). Geri Kalmamızın Sebebi Bilimden Uzaklaşmak. *Milliyet*.
- Milliyet (1995, 1 Ocak). Büyük Türkiye'yi Kuracağız. *Milliyet*.
- Milliyet (1996, 22 Mart). Genelkurmay da Nevruz'u Kutladı. *Milliyet*.
- Milliyet (1997, 12 Nisan). Demirel: Allah Türk'ü Yarattı. *Milliyet*.
- Milliyet (1998a, 21 Mart). Baba'ya Çiller İlgi. *Milliyet*.
- Milliyet (1998b, 27 Temmuz). Demirel'in Asya Planı. *Milliyet*.
- Milliyet (1998c, 27 Temmuz). Demirel'in Orta Asya Planı. *Milliyet*.
- Milliyet (1999a, 29 Kasım). Baba Isparta'ya Çıktı. *Milliyet*.
- Milliyet (1999b, 15 Şubat). Çiller Seçim Yoluna Çıktı. *Milliyet*.

- Mkhitarian, N. (2004). Consolidation of the Turkic World in the Ideology and Political Practice of Official Ankara: Retrospective Stage-by-Stage Analysis. *Central Asia And the Caucasus*, 29 (5), 134-139.
- Müfti, M. (1998). Daring and Caution in Turkish Foreign Policy. *Middle East Journal*, 52 (1), 32-50.
- Müller, M. (2008). Reconsidering the Concept of Discourse for the Field of Critical Geopolitics: Towards Discourse as Language and Practice. *Political Geography*, 27 (3), 322-338.
- Ò Tuathail, G. (1989). *Critical Geopolitics: The Social Construction of Space and Place in the Practice of Statecraft*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Syracuse University, New York.
- Ò Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics The Politics of Writing Global Space*. Londra: Routledge.
- Ò Tuathail, G. (1998). Introduction: Thinking Critically about Geopolitics. G. O. Tuathail, S. Dalby ve P. Routledge (Ed.), *The Geopolitics Reader*, Londra: Routledge.
- Ò Tuathail, G. (1999). Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society. *Journal of Strategic Studies*, 22 (2-3), 107-124.
- Ò Tuathail, G. (2002). Theorizing Practical Geopolitical Reasoning: The Case of the United States’ Response to the War in Bosnia. *Political Geography*, 21 (5), 601-628.
- Ò Tuathail, G. ve Dalby, S. (2002). Introduction: Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics. G. O. Tuathail & S. Dalby (Ed.), *Rethinking Geopolitics* (1-16), Londra ve New York: Routledge.
- Okur, M. A. ve Ongur, H. Ö. (2015). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2010). Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, c.2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Owens, M. T. (1999). In Defense of Classical Geopolitics. *Naval War College Review*, 52 (4), 59-76.
- Richardson, P. (2015). ‘Blue National Soil’ and the Unwelcome Return of ‘Classical’ Geopolitics. *Global Change, Peace & Security*, 27 (2), 229-236.
- Sayarı, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 169-182.

- Shapiro, M. J. (1984). Introduction. M. J. Shapiro (Ed.), *Language and Politics*, New York: New York University Press.
- Shapiro, M. J. (1989). Textualizing Global Politics. J. D. Derian & M. J. Shapiro (Ed.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Reading of World Politics*, Lexington: Lexington Books.
- Ünay, S. (2010). Economic Diplomacy for Competitiveness: Globalization and Turkey's New Foreign Policy. *Perceptions*, 15 (3-4), 21-47.
- Yavuz, M. H. (1998). Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critique: Critical Middle East Studies*, 7 (12), 19-41.

¹ Gerçekliğin Uygunluk Teorisi (Correspondence Theory of Truth), gözlemlenen olay ve/veya olgunun gözlemci tarafından gözleme uygun şekilde ifade edilmesi anlamına gelir. Basit bir örnekle; "Eğer bir kedi miyavlıyorsa, kedinin miyavladığı önermesi doğrudur." şeklindeki ifade bu gerçeklik teorisine karşılık gelir. Konu hakkında eleştirel bir çalışma için bkz. (Lewis, 2001:275-280). Dolayısıyla gözlemin dışında kalan ve/veya gözlemlenen fakat eleştirel Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarının ifade ettiği üzere belli inşa pratikleriyle gözleme uygun hale getirilen gerçeklikler, Gerçekliğin Uygunluk Teorisi'yle açıklanamamakta, anlamlandırılmamaktadır.

² Dış politikadaki bu değişimin, Turgut Özal liderliğiyle başlayıp onun vefatı sonucu Cumhurbaşkanlığı görevinin bitişine kadar devam ettiğini ve sonrasında klasik Kemalist dış politika anlayışına geri dönüldüğünü iddia eden bir çalışma için bkz. (Ataman, 2002:120-150). Ancak bununla birlikte, bir sonraki başlıkta değinileceği üzere, en azından Orta Asya ve Kafkaslara yönelik dış politika tercihlerinde Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi liderlerin de jeopolitik söylemler aracılığıyla bu aktif dış politikayı devam ettirmek, meşrulaştırmak istedikleri görülmektedir.